

О. С. Олійник,

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРАВОВА КАРТИНА СВІТУ В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Стаття присвячена визначенню структури та змісту правової картини світу (ПКС) в ракурсі лінгвокогнітивного підходу. ПКС змодельовано як дворівневий конструкт, в основі якого знаходиться нормативний рівень, або рівень права (правові норми та принципи), а надбудову складає теоретичний рівень (правове знання, правові оцінки й правові настанови). Правові концепти виконують функцію з'єднувальних елементів між сукупністю норм об'єктивного права окремої держави й теоретичним галузевим знанням, правовими оцінками та настановами.

Ключові слова: правова картина світу, правові норми та принципи, правове знання, правові настанови, правовий концепт, суб'єкти права, юридичні тексти.

LEGAL WORLDVIEW FROM A LINGUA-COGNITIVE PERSPECTIVE

The purpose of this research is to depict the structure and content of legal worldview (LW) from a lingua-cognitive perspective. LW is defined as a reflection of legal actual reality in the collective professional consciousness of the legal professionals as members of the national legal community. It is constructed in the form of a two-level model with the normative level, or law level as its basis, and the theoretical level as its superstructure. The normative level of LW is made up by legal norms, and legal principles. The theoretical level of LW consists of legal knowledge, legal assessments and legal regulations. Legal concepts function as connecting elements between a set of a country's legal norms and theoretical legal knowledge, legal assessments and regulations. Subjects of law worldview incorporating lawmakers, judges, legal practitioners and legal authors create legal texts which serve as primary sources of law worldview reconstruction.

Key words: legal worldview, legal norms and principles, legal knowledge, legal concept, subjects of law, legal texts.

ПРАВОВАЯ КАРТИНА МИРА В ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ ОСВЕЩЕНИИ

Статья посвящена определению структуры и содержанию правовой картины мира (ПКМ) в ракурсе лингвокогнитивного подхода. ПКМ смоделировано в виде двухуровневого конструкта, в основе которого находится нормативный уровень, или уровень права (правовые нормы и принципы), а надстройку составляет теоретический уровень (правовые знания, правовые оценки и правовые установки). Правовые концепты играют роль соединительных элементов между совокупностью норм объективного права отдельного государства и теоретическим специальным знанием, правовыми оценками и установками.

Ключевые слова: правовая картина мира, правовые нормы и принципы, правовые знания, правовые установки, правовой концепт, субъекты права, юридические тексты.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Одне з актуальних дослідницьких завдань сучасної когнітивної лінгвістики полягає у вивченні професійних картин світу як «національних форм вираження єдиного змістового інваріанта професійного знання» [16, с. 15; див. також: 5, с. 26; 17, с. 251]. Фахівці певної професійної галузі набувають особливе бачення навколишнього світу, особливі для відповідної професії акценти сприйняття дійсності через призму сформованого професійного світосприйняття [7, с. 194; 9, с. 64]. Той самий фрагмент об'єктивної реальності *перцептивно* сприймається фахівцями й пересічними мовцями однаково, проте *когнітивно* бачення в них різне: «частка предметів, помічених, відокремлених від загального тла та поіменованих, у картині світу фахівців значно вища», ніж у відповідній ділянці картини світу (далі – КС) носіїв мови-нефахівців [9, с. 64], і як наслідок «профі варіант КС заповнений значно щільніше, у ньому набагато більше денотатів а, відтак, більше й мовних одиниць, які номінують ці денотати» [там само, с. 64].

Серед КС професійного знання особливе місце в життєдіяльності кожної лінгвокультури займає *правова картина світу* (далі – ПКС), яку дотепер описано фрагментарно: як основу вивчення специфіки правової культури країн та іноземних мов [15]; специфіку відображення ПКС в юридичній англійській мові [7; 14]; дидактичні аспекти ПКС в процесі фахової підготовки юристів [12]. Попри ці результати відсутнє чітке визначення ПКС, її структури та змісту. **Актуальність** цієї статті зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне вивчення професійних картин світу, які кодують галузеві знання, недостатністю науково-обґрунтованих даних про професійно-детерміновані механізми мовної концептуалізації правового фрагмента дійсності.

Об'єктом дослідження обрано *правову картину світу*, а **предмет** аналізу охоплюють її визначення, структура та зміст. **Мета** статті полягає в обґрунтуванні специфіки правової картини світу як ментальної проєкції правового фрагмента дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки множинність картин світу зумовлено існуванням різних видів свідомості (Й. А. Стернін; О. А. Корнілов), виокремлення *правової картини світу* як ще одного результату осмислення об'єктивної дійсності можливо обґрунтувати існуванням такого виду суспільної свідомості, як *правова свідомість*, або *правосвідомість*. На часі не існує єдиного її тлумачення, найчастіше в сучасній філософсько-правовій літературі під *правовою свідомістю* розуміють поєднання різних форм відображення (знання, відчуття, оцінки, тощо) *правової реальності* (дійсності). Так, Н. Л. Гранат визначає правосвідомість як вид свідомості, що відображає правову дійсність у вигляді юридичних знань і оцінних ставлень до права та практики його реалізації, правових настанов і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людини в юридично значимих ситуаціях [4, с. 2]. В іншому визначенні акцентується полікомпонентний характер правосвідомості, яка інтегрує правові знання, правові традиції та норми, ціннісні й ідеологічні принципи, емоційні та вольові правові настанови тощо [8, с. 39].

Залежно від глибини відображення правової дійсності / співвідношення теоретичного й емпіричного рівнів розрізняють три види правосвідомості: *буденну*, або побутову («емпіричну»); *професійну* («спеціалізовану»); та *наукову* («теоретичну») [3, с. 60; див. також 11, с. 5]. *Буденна правосвідомість* відповідає «наївному» відображенню правової дійсності, яке ґрунтується на отриманому раніше досвіді, а не на володінні галузевим / професійним знанням; *професійна правосвідомість* уособлює вид групової свідомості осіб, які мають юридичну освіту й безпосередньо задіяні у сфері правової діяльності; професійна правосвідомість передбачає не лише пізнання правових явищ, а й зворотній вплив на них [11, с. 13]. *Наукова правосвідомість* тлумачиться як систематизоване концептуальне відображення правової реальності у формі наукових понять і категорій; вона розкриває сутність правових явищ [3, с. 59].

У контексті формування ПКС основним критерієм її виокремлення вважаємо володіння суб'єктами правосвідомості галузевим / професійним правовим знанням як основною формою відображення реальності: теоретики права і юристи-практики отримали таке знання в процесі фахової підготовки, натомість пересічні громадяни як суб'єкти побутової правосвідомості таким знанням не володіють.

Концептуалізацією, категоризацією й тлумаченням правового знання займаються як *юристи-практики* (суб'єкти професійної правосвідомості), так і *юристи-теоретики* (суб'єкти теоретичної правосвідомості), тому вважаємо ПКС *науково-професійною*. Зауважимо, що розмежування теоретичної та професійної правосвідомості є умовним, оскільки теоретики права водночас можуть бути практикуючими юристами.

Державний устрій, правова система, джерела права окремої країни мають специфічні особливості, тому правова дійсність соціуму однієї держави може бути несхожою на правову дійсність іншої [7, с. 194; 15, с. 214]. Більше того, розуміння й тлумачення правових понять (*закон, злочин, покарання* тощо) на теоретичному рівні може відрізнятися в залежності від того, до якої правової сім'ї належить національне право окремої країни [15, с. 215], що нехарактерно для інших галузевих знань, напр., для математичного, фізичного, хімічного видів знання тощо. Відтак, доцільно говорити про існування *національних правових картин світу*.

Виходячи з тлумачення *правової картини світу* як відображення правової дійсності певного соціуму суб'єктами колективної, професійно-теоретичної правосвідомості, з'ясуємо обсяг і взаємозв'язок таких понять, як «*правова дійсність – правова система – право*» та «*право – правове знання*».

У сучасній юридичній науці не існує єдиного визначення понять «*правова дійсність*» і «*правова система*», при цьому питання про їхнє співвідношення на часі залишається дискусійним. Деякі науковці фактично отождествлюють їх, інші намагаються розмежувати й описати як окремі категорії. «У правовій дійсності виокремлюють такі взаємодіючі елементи, які мають конститутивне значення: власне право, юридичну практику й правову ідеологію, при цьому правова система представляє ці елементи в єдності та взаємозв'язку і дає уявлення про діюче в тій або іншій державі право» [1, с. 87]. *Правова система* є комплексом взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, які виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правові відносини, правова поведінка та інш.) [13, с. 237-238].

Більшість авторів єдині в тому, що *право* є ядром як будь-якої правової системи, так і правової дійсності. У юридичній науці існує багато визначень поняття «*право*», проте більшість із них збігається в частині, де право визначається як система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених або санкціонованих державою норм. Вважаємо найбільш коректним визначення *права* як сукупності правових норм і принципів, встановлених або визнаних державою в якості регуляторів суспільних відносин [13, с. 237-238], яке використовуємо в нашому подальшому дослідженні. При цьому під *нормою* права, розуміють загальнообов'язковий, формально визначений припис, що видається державою і виражений у формі правила поведінки або відправної настанови як регулятора суспільних відносин [Байтин 2005, с.208]. Норми права ґрунтуються на *принципах* права, тобто провідних засадах права, які лежать у його основі та виражають його сутність [там само]. Правові принципи пронизують усю правову систему, у той час як норми є лише її «цеглинками».

Співвідношення понять «*правова дійсність*» – «*правова система*» – «*право*» можливо представити у вигляді трьох концентричних кіл, де найбільше коло уособлює *правову дійсність*, яка інкорпорує менші поля – *правову систему* та *право*, як її складники (див. Рис. 1). *Правова дійсність* об'єктивується у вигляді *правової картини світу*, яка є корелятом колективної *теоретично-професійної правосвідомості*.

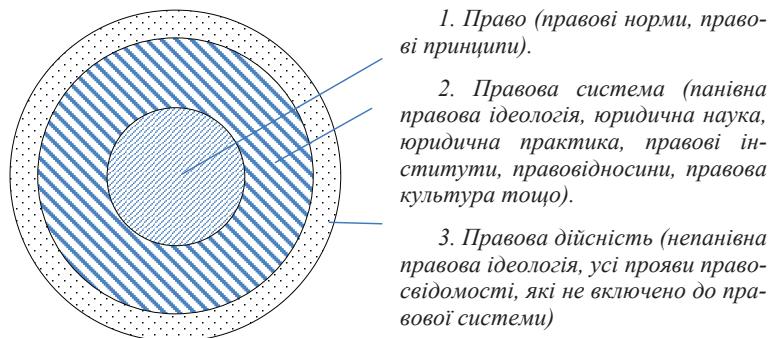

Рис. 1. Правова дійсність – правова система – право: співвідношення понять

Вважаємо, що *право* як сукупність правових норм і принципів є значно вужчим поняттям, ніж *правове знання*. Із точки зору об'єктивного права найменшою одиницею правового знання є *норма* права. Таким чином, у контексті ПКС під *правовим знанням* розуміємо сукупність усіх правових норм, які складають об'єктивне право окремої держави, теоретичне знання, що репрезентує чинні правові явища та процеси, а також те знання, котре формувалося протягом усього розвитку певного суспільства.

Правове знання є основною формою вираження *когнітивної* складової теоретично-професійної правосвідомості, у структурі якої можливо виокремити ще три складові: *оцінну, емоційну й поведінкову*, кожна з них має свої форми вираження (див. Рис 2).

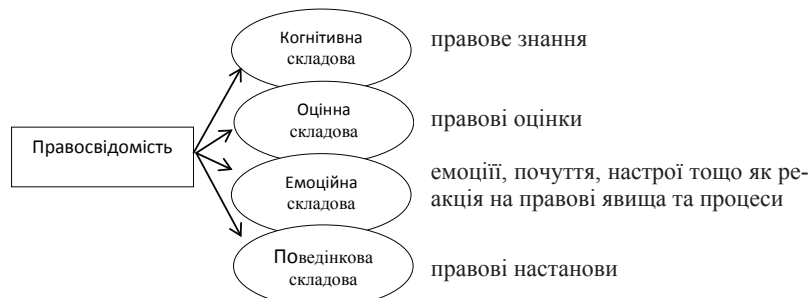

Рис 2. Складові правосвідомості

Оцінна складова правосвідомості реалізується сукупністю оцінок правових явищ і процесів. Для правової картини світу характерні *раціональні* правові оцінки (*правильно – неправильно, добре – погано, правомірно – неправомірно* тощо), тому що право за своєю природою є аксіологічним [10, с. 40; 6, с. 18]. Ми вважаємо, що правова оцінка може бути також і *емоційною*, взаємопов'язаною із емоційною складовою правосвідомості та притаманною індивідуальному сприйняттю правової дійсності. *Емоційна* складова у вигляді емоцій, почуттів, настроїв як реакції на правові явища та процеси більше характерна для індивідуальної картини світу суб'єкта правосвідомості.

Поведінкова складова виражається у вигляді правових настанов, під якими розуміють конкретну програму поведінки суб'єктів правосвідомості в певних умовах [13, с.464]. У контексті ПКС *під правовими настановами* маються на увазі певні загальні регулятиви правомірної – неправомірної поведінки (напр., у разі виявлення ознак злочину суб'єкт повинен повідомити про це компетентні органи) [там само].

У межах когнітивного підходу представимо ПКС як дворівневий конструкт, в основі якого знаходиться *нормативний рівень*, або рівень права, а надбудову складає *теоретичний рівень*. Розглянемо їх детальніше.

Структурними одиницями *нормативного рівня* ПКС є норми й принципи права, які репрезентують правове знання. Правові норми закріплюються в джерелах права (нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, судових прецедентах, правових звичаях та ін.) і складають об'єктивне право окремої держави [13, с. 309]. Юристи-практики керуються правовими нормами в ході своєї професійної діяльності, осмислюють із точки зору прикладного застосування; юристи-теоретики займаються систематизацією, узагальненням правових норм, формулюванням теоретичного знання на основі нормативної бази.

Нормативний рівень правової картини світу можливо представити у вигляді своєрідних «стрижнів» – *принципів* права, на які «нанізани» *норми* права (див. Рис. 3).

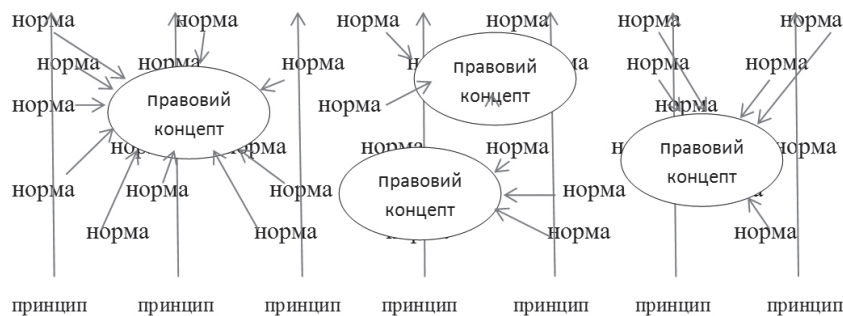

Рис. 3. Нормативний рівень правової картини світу

Елементами, що з'єднують певні норми в єдине смислове ціле, є *правові концепти*, під якими розуміємо *ментально-мовні репрезентації фрагменту правової дійсності, яка формується в процесі фахової підготовки / роботи юриста як на основі знання, об'єктивованого в (національних) джерелах права і наукових працях з фаху, так і індивідуально-особистісного досвіду, набутого в результаті здійснення професійної діяльності*. Як наголошує Дж. Сартор, без концептуальної сітки (тобто концептів, які знаходяться в системних відношеннях між собою) нормативні документи були б хаотичною сукупністю непотрібних повторів, а з'ясування змісту правових концептів допомагає краще зрозуміти зміст правових норм [18, с. 18].

Теоретичний рівень правової картини світу охоплює такі складові: усі форми *правового знання* (за виключенням нормативного наповнення), *правові оцінки* й загальні *правові настанови*. Слід уточнити, що правове теоретичне знання не є «відірваним» від практики, а безпосередньо застосовується юристами-практиками в їхній діяльності й впливає на розвиток об'єктивного права.

Вважаємо правові концепти з'єднувальними елементами не тільки для одиниць теоретичного рівня ПКС, вони також з'єднують її нормативний і теоретичний рівні між собою. При цьому для з'ясування змісту окремого правового концепту необхідно дослідити його об'єктивацію як на нормативному, так і на теоретичному рівні.

З вище викладеного випливає, що в когнітивному аспекті ПКС є видом концептуальної картини світу професійної спільноти юристів, яка відображає правову дійсність у вигляді сукупності структурованих ментальних одиниць (*менте-фактів* – термін В. В. Красних), ключовими з яких вважаємо *правові знання* та *правові концепти*.

На відміну від наївного бачення правової дійсності, ПКС певної лінгвокультури є ментальним образом її *правової дійсності* та формується *суб'єктами права*, які володіють правовим знанням, і в процесі своєї діяльності створюють відповідні *юридичні тексти* (Див. табл. 1). До суб'єктів ПКС належать: законодавець, суддя, юрист-практик, юрист-науковець.

Таблиця 1

Типологія суб'єктів ПКС та створюваних ними юридичних текстів

№	Суб'єкти ПКС	Юридичні тексти
1	Законодавець	Конституція, закони, підзаконні акти
2	Суддя	Звід судової практики
3	Юрист-практик	Угоди, контракти тощо
4	Юрист-науковець	Наукові статті, монографії

Роль *законодавців* виконують юристи, які беруть участь у написанні нормативно-правових актів, котрі в подальшому приймаються представниками законодавчої влади. Роль *суддів* як суб'єктів права надзвичайно важлива, зокрема в американському праві, де *прецедент* є основним його компонентом, а відтак судові рішення по кримінальних і цивільних справах, винесені суддями, створюють судову практику як підґрунтя для вирішення подальших справ. *Юристи-практики* (приватні юристи, юрисконсульти підприємств, юристи державних органів тощо) як суб'єкти ПКС створюють тексти угод, контрактів та інших юридичних документів. *Юристи-науковці* у статтях, монографіях, дисертаціях фіксують результати наукового пізнання правової дійсності.

Юридичні тексти, створювані всіма суб'єктами ПКС, репрезентують джерела для її реконструкції, тому що саме за допомогою мовних засобів правове знання формується, кодується, фіксується (письмові жанри) і передається (письмові й усні жанри). Мовними корелятами нормативно-правових актів/судових рішень є юридичні тексти, норми права

вербалізуються реченнями, а правові концепти об'єктивуються сукупністю мовно-комунікативних засобів (юридичними термінами, юридичними дефініціями, юридичними текстами).

Висновки. *Правова картина світу* є частиною концептуальної картини світу певного соціуму як відображення його правової дійсності суб'єктами колективної, теоретично-професійної правосвідомості. Як конструкт правової дійсності, *правова картина світу* охоплює нормативний і теоретичний рівні, які певним чином структуровані. *Правові концепти* виконують роль з'єднувальних елементів між сукупністю норм, які складають об'єктивне право окремої держави, і теоретичним правовим знанням, правовими оцінками й настановами. Правова картина світу формується *суб'єктами права*, які створюють юридичні тексти, що уособлюють джерела її реконструкції.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в описі ключових концептів американської правової картини світу.

Література:

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – 2-е изд., стереотип. – Харьков : БЕК, 1994. – 224 с.
2. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Монография. 2-е изд., доп. / М. И. Байтин. – М. : ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с.
3. Деменко О. І. Класифікація форм та видів правосвідомості / О. І. Деменко // Право і безпека. – 2011. – № 2. – С. 56–61.
4. Гранат Н. Л. Правосознание и правовая культура / Н. Л. Гранат, В. В. Панасюк // Юрист. – 1998. – № 11–12. – С. 2–8.
5. Жарова (Фёдорова) А. В. Профессиональная языковая картина сотрудника банка / А. В. Жарова // Вестник МГОУ. Серия Лингвистика. – 2014. – № 5. – С. 26–31.
6. Жукова М. В. Оценочность как свойство терминологии уголовного права / М. В. Жукова // Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. – 2013. – Вып. 6 (81). – С. 16–20.
7. Заверуха М. А. Профессиональная языковая картина мира и ее отражение в юридическом английском языке / М. А. Заверуха // Перспективы науки. – 2014. – № 12 (63). – С. 194–196.
8. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання / Г. П. Клімова. // Актуальні питання інноваційного розвитку. – Харків : В-во Юрайт. – 2012. – № 2. – С. 35–41.
9. Колегаєва І. М. Перцептивне і когнітивне бачення світу: ономасіологічний аспект / Ірина Михайлівна Колегаєва // Вісник Одеського національного університету. – Серія «Філологія». – Одеса : ОНУ, 2013. – Т. 18, Вип. 2(6). – С. 63–68.
10. Макшанцева Е. А. Некоторые причины аксиологичности юридических терминов / Е. А. Макшанцева // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 3. – С. 39–45.
101. Мухін В. В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юридич. наук: 12.00.01 / В. В. Мухін; Нац. юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2007. – 22 с.
12. Панкратова Е. А. Формирование правовой картины мира у студентов юридических специальностей средствами иностранного: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Е. А. Панкратова. – Н. Новгород, 2004. – 210 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2000. – 704 с.
14. Федотова И. М. Формирование и развитие профессиональной картины мира юристов (на примере корпоративного права Англии) / И. М. Федотова // Вестник Московского гос. лингв. ун-та. – 2012. – № 26 (659). – С. 118–125.
15. Хижняк С. П. Правова картина мира как основа изучения специфики правовой культуры разных стран и иностранных языков / С. П. Хижняк // Вестник Саратовской юридической академии. – 2015. – № 5(106). – С. 213–216.
16. Чернышова Л. А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы: монография / Л. А. Чернышова. – М. : МГОУ, 2010. – 206 с.
17. Чернышова Л. А. О профессиональной языковой картине мира // Вестник Поморского ун-та. Сер.: Гуманит. и соц. науки / Л. А. Чернышова. – Архангельск : Изд-во Поморского ун-та, 2009. – Вып. 7. – С. 251–257.
18. Sartor G. The Nature of Legal Concepts: Inferential Nodes or Ontological Categories? / Sartor Giovanni // Artificial Intelligence and Law. – 2007. – Vol. 8 – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.987004>

УДК 276.6:34:811.111

В. К. Омельчук,

Національний університет «Острозька академія», м. Острог

СУДОВА ПРОМОВА ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ НАВЧАННЯ ЮРИДИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лінгвістичну структуру судової промови, а також місце судової промови в площині юридичного дискурсу. Автор звертає увагу на те, що судова промова як базове поняття юридичного дискурсу може бути використана в контексті професійно-орієнтованого навчання, що сприятиме формуванню професійної компетентності студентів-юристів. Судова промова досліджується як професійно-орієнтована технологія навчання юридичної англійської мови.

Ключові слова: судова промова, юридичний дискурс, юридична англійська мова, студенти-юристи.

COURTROOM SPEECH AS THE BASIC NOTION OF LEGAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF LEGAL ENGLISH TEACHING

The article deals with the analysis of a linguistic structure of courtroom speech within legal discourse. The author emphasizes the usage of courtroom speech as the basic notion of legal discourse in the context of professionally-oriented studying that will contribute to the formation of law students' professional competence. Courtroom speech has been researched as a professionally-oriented technique of Legal English teaching. Generally, the linguistic structure of courtroom speech is determined by logical aspects of composition and incorporates introduction, main body, and conclusion. The courtroom speech of the novices frequently includes incorrect case endings in nouns, improper usage of numbers, or some compound verbs. Thus, the linguistic analysis on the level of morphological and syntactical units is targeted at determination of the common mistakes with an aim of finding the difficulties widespread in courtroom speech. The aim of professionally-oriented studying is the formation of professional's personality. Therefore, a student not only gains the complex of knowledge and skills including a communicative aspect, but also gains professionally significant personal qualities. In this way, a social aspect of professional studying is being made more essential. This professionally-oriented technique in the higher education system incorporates didactical, psychological and general pedagogical basics of teacher-student interaction. So the courtroom speech technique within legal discourse at the Legal English classes is directed towards implementation of studying forms, methods, and tools necessary for educational aims and professionally significant qualities of a young individual.

Ключові слова: courtroom speech, legal discourse, Legal English, law students.